

042 De Jazz en de Neo-plastiek

Vooraf

Mondriaans tekst *De Jazz en de Neo-plastiek* verschijnt in het decembernummer (1927) van het tijdschrift *Internationale revue i10*. De titel doet vermoeden dat Mondriaan in deze tekst het Neo-Plasticisme in de muziek behandelt, maar in een brief aan zijn vriend Bob Oud¹ (27 augustus 1927) zegt Mondriaan: ‘De jazz neem ik alleen als aanleiding, het heeft dus niet met muziek te maken.’

In de samenvatting van Arthur Lehning² - de hoofdredacteur van *i10* - lezen we waar het verband tussen ‘Jazz’ en ‘Neo-Plasticisme’ op gebaseerd is: ‘La culture ancienne est la culture de la forme. La culture nouvelle est celle de la proportion universelle. [...] Le Jazz et le Néo-plastique comme symptôme de la culture nouvelle.’

Bron

De enige bron die gevonden is van *De Jazz en de Neo-plastiek*, is de publicatie in de *Internationale Revue i10*³. Mondriaans tekst begint op de voorkant van nummer 12 (1927) van het tijdschrift. Drie korte samenvattingen van Lehning in het Frans, Duits en Engels begeleiden het artikel⁴.

Aangezien het oorspronkelijke manuscript ontbreekt, kunnen we niet nagaan of Lehning redactionele wijzigingen heeft aangebracht in de tekst van Mondriaan. We kwalificeren deze bron daarom als ‘geautoriseerd, maar met twijfel over de redactie’.

Een gepubliceerde tekst beschouwen als voltooid.

Basistekst en leestekst

De enige bron - de publicatie in de *Internationale revue i10* - is gebruikt als basis voor de gepresenteerde tekst.

Titel

De titel van de publicatie is ook de titel van leestekst: *De Jazz en de Neo-plastiek*.

Datering en ondertekening

Het artikel van Mondriaan is niet gedateerd en niet ondertekend. Wel staat boven de titel de schrijver vermeld: ‘Piet Mondriaan’.

Het nummer van *i10* waarin het artikel van Mondriaan verschijnt, heeft als datering: ‘I/12 ‘27’ (jaargang 1, nummer 12). De datering van de leestekst is de datering van de publicatie: december 1927⁵.

Ontstaan en publicatie

De eerste keer dat *De Jazz en de Neo-plastiek* genoemd wordt, is in een brief aan Bob Oud (27 augustus 1927): ‘Ik ben met een artikel bezig over de jazz en de N.P. kleurbeelding in de architectuur. Ik denk dat over een maand ’t gereed is. Ik heb Müller Lehning geschreven dat ik ’t hem zenden dan zou en of hij met jou bespreken wil; ik denk dat je alles wel met me eens ben. De jazz neem ik alleen als aanleiding, het heeft dus niet met muziek te maken en ressorteert niet onder Pijper⁶, die er weinig van begrijpen zal, denk ik. Voor het groote of de reeks artikelen over mensch en maatschappij heb ik nog geen tijd gehad. [...] Ik heb ook een nieuwe cliché waarvan ik een afdruk in bijgaande revue zend, wil je deze of ook de vorige soms te leen hebben voor i 10. Ik heb ’t ook aan Lehning geschreven⁷. Maar dan zonder artikel. Bij het volgende artikel wilde ik geen clichés hebben.’

Uit bovenstaand brieffragment blijkt dat Mondriaan denkt aan een groot artikel of een reeks artikelen over mens en maatschappij. Een fragment uit een andere brief (4 december 1927) aan zijn vriend Oud bevestigt het plan voor een serie artikelen: ‘Hebt je mijn artikel in *i10* gelezen? Ik ben benieuwd wat je er van zeggen zult. Het lijkt me van cultureel belang, zoals jij eens in een lezing over mijn werk reeds

¹ J.J.P. (Bob) Oud (1890-1963), Nederlands architect. Vindplaats van brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

² Arthur Müller-Lehning (1899-2000), Nederlands publicist, hoofdredacteur *Internationale revue i10*.

³ *i10*, 1e jrg. no. 12 (december 1927): 421-427.

⁴ Digital Appendix: Supplements 042 – Editor summaries in *i10*.

⁵ Mondriaan woont in december 1927 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁶ Willem Pijper (1894-1947), Nederlands componist, redacteur voor muziek van het tijdschrift *i10*.

⁷ ‘Het archief van het tijdschrift is tijdens de oorlog verdwenen.’ (Y.-A. Bois. *Arthur Lehning en Mondriaan. Hun vriendschap en correspondentie*. Amsterdam, 1984: 19).

gezegd hebt. Als je later tijd hebt schrijf me dan eens hoe je 't artikel vindt. Het wordt een leuke serie; een soort artistiek filosofische uitwerking van het N.P. Ik had het tot later willen uitstellen omdat 't zooveel tijd neemt. Vooral dit eerste begin heeft me razend in beslag genomen. Maar ik kon het nu niet laten, en 't is goed want wie weet of het er later van komen zou.'

Mondriaan ziet *De Jazz en de Neo-plastiek* als een eerste deel van een artistiek-filosofische uitwerking van het Neo-Plasticisme, dat blijkt ook uit een brief aan de Amerikaanse Katherine Dreier⁸ (25 januari 1928): '[...] Je suis en train d'écrire un petit livre: critique, esthétique, philosophe un peu. La première partie est parue dans une revue hollandaise, i10. [...]'.⁹

De Jazz en de Neo-plastiek heeft echter nooit deel uitgemaakt van een serie artikelen, noch van een boekje.

Afbeeldingen

Bij de publicatie van *De Jazz en de Neo-plastiek* zijn twee schilderijen van Mondriaan afgedrukt; alle twee met hetzelfde onderschrift: 'P. Mondriaan. Neo-plastisch schilderij'. Volgens de *Catalogue Raisonné* gaat het hier om B183¹⁰ en B193¹¹. Beide afbeeldingen zijn echter op de kop geplaatst.

Reacties van tijdgenoten

Een redacteur van het dagblad *Het Vaderland* schrijft over het artikel van Mondriaan: 'Het Decembern timer opent met een artikel van Piet Mondriaan over Jazz en de neoplastiek. De cultuur der Oudheid is de cultuur van den vrouw, heet het daarin, de nieuwe cultuur is die der universele proportie, waarbij men beweging op allerlei gebied ontwaart, Jazz en neoplastiek zijn symptomen dezer nieuwe cultuur.'¹²

In het *Maandblad voor Beeldende Kunsten*¹³ schrijft de publicist Cornelis Veth¹⁴ - enkele maanden na de publicatie van *De Jazz en de Neo-plastiek* - niet erg positief over Mondriaans artikel. De volgende citaten geven een indruk van zijn kritiek: 'Ik heb dit artikel met moeite en zonder succes gelezen.' en 'Mondriaan die met zijn vakjesschilderen alweer ouderwetsch is en waarlijk niemand meer boeit, wil met geweld tusschen dit steriel en cerebraal gepas-en-gemeet, en de jazz, verband zien, een verband dat mij ook na lezing van zijn artikel volkomen ontgaat.' En Veth besluit met de opmerking: 'Al die theorieën zijn zoo goedkoop. Er zijn ook in dezen tijd duizenden en nog eens duizenden die geheel buiten de sfeer van jazz, bar en dancing leven, inderdaad nog altijd een meerderheid. Tellen zij niet mee? Integendeel, ik geloof dat zij dubbel tellen, en altijd dubbel hebben geteld.'

Vermelde personen

In *De Jazz en de Neo-plastiek* verwijst Mondriaan naar de Franse arts Charles Richet¹⁵: 'Zoo kan, in vormcultuur, de moraal op de psychologie van den vorm gebaseerd worden, zooals Richet haar op de psychologie gegrond heeft.' Hoe en waar Mondriaan de kennis over het werk van Richet heeft opgedaan, is niet achterhaald. De Franse fysioloog heeft een artikel over psychologie en moraal gepubliceerd¹⁶, maar dat was twintig jaar (1907) voor Mondriaans *De Jazz en de Neo-plastiek*. Of Mondriaan dit artikel van Richet gelezen heeft, is niet bekend.

Mogelijk zou Mondriaan via het tijdschrift van de Theosofische Vereniging in Parijs *Le Lotus Bleu* iets hebben kunnen lezen over Charles Richet. De index van *Le Lotus Bleu* geeft aan dat in het meinumner van 1922 een boekbespreking heeft gestaan van een boek van Richet *Traité de Métapsychique* (1922)¹⁷.

Overigens noemt Wassily Kandinsky¹⁸ Charles Richet in een voetnoot in zijn boek *Über das Geistige in der Kunst* bij de zin: 'Verschiedene Gelehrte, unter welchen sich reinste Materialisten befanden, widmen ihre Kräfte der wissenschaftlichen Untersuchung der rätselhaften Tatsachen, die nicht mehr zu leugnen,

⁸ Katherine Dreier (1877-1952), Amerikaans kunstenares en verzamelaar. Vindplaats brieven aan Dreier: RKD-MCP – 30.

⁹ Waarschijnlijk bedoelt Mondriaan dat hij begonnen is met het schrijven van [056] *L'art nouveau - la vie nouvelle*.

¹⁰ CRII: 329, B183 (Composition with Blue, Black, and Gray, 1927.)

¹¹ CRII: 335, B193 (Composition No. I, with Black, Yellow, and Blue, 1927.)

¹² *Het Vaderland* (11 januari 1928): Avondblad A 3.

¹³ *Maandblad voor Beeldende Kunsten* 5, no. 3 (maart 1928): 81-82.

¹⁴ Cornelis Veth (1880-1962), Nederlands letterkundige, kunsthistoricus en tekenaar; redacteur van het *Maandblad voor Beeldende Kunsten*.

¹⁵ Charles Richet (1850-1935), Frans fysioloog; Nobelprijs voor de geneeskunde in 1913.

¹⁶ Charles Richet. 'Les bases psychologiques de la morale'. *Bulletin de l'Institut Général Psychologique* 7, no. 1-2 (1907): 3-33.

¹⁷ *Le Lotus Bleu* (mei 1922): 598.

¹⁸ Wassily Kandinsky (1866-1944), Russisch, Duits, Frans kunstenaar.

nicht mehr zu verschweigen sind.’ De voetnoot bij deze zin luidt: ‘Zöllner, Wagner, Butleroff - Petersburg, Crookes - London usw. Später Ch. Richet, C. Flammarion (sogar der Pariser «*Matin*» hat die Äußerungen des letzteren unter dem Titel «*Je le constate, mais je ne l’explique pas*» vor etwa zwei Jahren gebracht). Endlich C. Lombroso, der Schöpfer der anthropologischen Methode in der Frage des Verbrechens, geht mit Eusapia Palladino zu gründlichen spiritistischen Sitzungen über und anerkennt die Phänomene. Außer noch anderen Gelehrten, die auf eigene Faust sich solchen Studien widmen, bilden sich allmählich ganze wissenschaftliche Vereine und Gesellschaften, die dieselben Zwecke verfolgen (Z. B. Société des Etudes psychiques in Paris, die sogar Berichtreisen in Frankreich veranstaltet, um das Publikum mit den von ihr erzielten Resultaten in einer durchaus objektiven Form bekannt zu machen)¹⁹.

Sleutelwoorden

Met een aantal kenschetsende woorden (in alfabetische volgorde) geven we aan wat er in *De Jazz en de Neo-plastiek* besproken wordt. Van de zogenoemde specifieke en soms minder specifieke Mondriaanwoorden wordt een verklarende omschrijving gegeven in het ‘Sleutelwoordenregister’²⁰. De in dit register verduidelijkte sleutelwoorden zijn hieronder cursief weergegeven.

Sleutelwoorden: *abstract, bepaald, buiten tijd, Cubisme, cultuur van verbouding, destructief-constructief, evenwichtige verbouding, gelijkwaardige verbouding, goed en kwaad, in tijd, letterkunde, moraal, muziek, Neo-plasticisme, Neo-Plastiek, fysiek-geest, physionomie, psychologie, rythme, tragiek, tweeheid van stand, universele beelding, universele ordening, universeel rythme, universele verbouding, verdieping, verbouding van stand, verbouding van maat, veruiterlijking, vormcultuur, vormopheffing, vormverdieping, rythme.*

Bijzondere woorden

Mondriaan noemt in *De Jazz en de Neo-plastiek* een aantal zaken, die enige aandacht verdienen.

In de eerste plaats vermeldt Mondriaan tweemaal het ‘Cubisme’. De eerste opmerking is: ‘Het Cubisme voerde de schilderkunst tot *verbreken van vorm* en tot *andere ordening*.’ Deze zin geeft - volgens Mondriaan - het belang aan van het kubisme in de ontwikkeling van de schilderkunst. De tweede opmerking relateert de eerste, door te zeggen dat het kubisme eigenlijk niet ver genoeg is gegaan: ‘Evenwel bleef het woord of de zin, evenals in het Cubisme de vorm, een individuele betekenis handhaven.’

In de tweede plaats verwijst Mondriaan in *De Jazz en de Neo-plastiek* naar zijn ‘Bauhausbuch’ (*Neue Gestaltung*, Bauhausbücher No.5²¹). Hij doelt hier op de in het Duits vertaalde artikelen over muziek: ‘Die neue Gestaltung in der Musik und die futuristischen Italienischen Brütisten’ en ‘Die neue Gestaltung, ihre Verwirklichung in der Musik und im zukünftigen Theater’.

In de derde plaats vinden we in *De Jazz en de Neo-plastiek* een gedeelte over de ‘physionomie van den vorm’ en ‘psychologie van den vorm’. Mondriaan stelt hier voor om de fysionomie²² niet uitsluitend te reserveren voor het gezicht, maar om de fysionomie te gebruiken bij de bestudering van het uiterlijke van alle vormen. Evenzo zou de psychologie niet alleen toepasbaar zijn op het innerlijk van de mens, maar ook op het innerlijk van vormen.

In de vierde plaats zoekt Mondriaan in *De Jazz en de Neo-plastiek* naar overeenkomsten en verschillen tussen de Jazz en het Neo-Plasticisme. De begrippen ‘rythme’ en ‘universeel rythme’ nemen daarbij een centrale plaats in. (Het woord ‘rythme’ wordt 46 keer genoemd en ‘universeel rythme’ vijf keer.)

Overige opmerkingen

Merkwaardig is de spelling van het woord ‘rythme’ in de tekst. De ‘Woordenlijst Nederlandsche Taal’ geeft alleen ‘rhythmus’ en ‘rhythmisch’ aan. Mondriaan gebruikt consequent de Franse spelling ‘rythme’²³.

Schilderijen ontstaan tijdens schrijfperiode

Mondriaan noemt *De Jazz en de Neo-plastiek* voor het eerst in een brief aan Oud van 27 augustus 1927 en in dezelfde brief schrijft hij dat het waarschijnlijk over een maand gereed is. Op grond van deze

¹⁹ Kandinsky. *Über das Geistige in der Kunst*. München, 1912: 21.

²⁰ Digital Appendix: Documentation - Mondrian Vocabulary Explained.

²¹ Piet Mondrian. *Die Neue Gestaltung*. Bauhausbücher No .5, 1925; [herdruk] Mainz, 1974; [herdruk] Berlin, 2003.

²² Fysionomie/fysiognomie: gelaatkunde, gelaat(s)-uitdrukking).

²³ Voor het eerst wordt ‘rythme’ gebruikt in 010 *De Nieuwe Beelding in de schilderkunst*.

gegevens vermoeden wij dat hij in augustus en september 1927 - met tussenpozen - aan *De Jazz en de Neo-plastiek* heeft gewerkt. Volgens de Catalogue Raisonné heeft Mondriaan in 1927 negentien schilderijen: vervaardigd B182-B200²⁴. Hij zal tijdens de periode van het schrijven aan *De Jazz en de Neo-plastiek* met één of meer van deze schilderijen bezig zijn geweest.

²⁴ CRII: 328-339.